

Lányi András

Ökopolitika és hagyomány*

Az a baj veletek, zöldekkel, hogy mindenre csak nemet tudtok mondani, oktat ki néha egy-egy jóakaróm. Valóban, a környezetvédők rendszerint tiltakozó akcióikkal hívják fel magukra a figyelmet: nem akarják, hogy Visegrádnál duzzasztógáttal rekesszék el a Dunát, fellépnek a főváros és vidéke maradék zöldterületeit irgalmatlanul pusztító telekspekuláció ellen, elutasítják a bolygót radioaktív hulladéktemetővé változtató atomerőművek építését, ellenségei az agrobiznisz „zöld forradalmának”, amely a termőtalajt, táplálékunkat és ivóvizünket gyilkos mérgekkel árasztja el, pokolba kívánják a városokat fojtogató gépkocsiaradatot stb. De legfőképpen az ellen tiltakoznak, hogy a technológia rémuralmát haladásnak, a pótolhatatlan és nélkülözhetetlen természeti források elherdálását jólétnek, a profit utáni hajszát ésszerű gazdálkodásnak nevezzék.

A természet kizsigerelése és a társadalmi tér alárendelése a logisztikai szempontoknak (hatékony használat = haszon = hatalom) az ipari tömegtársadalmak működésének nem valami járulékos vonása, hanem a lényege. Ezért, ha beérnék az uralkodó közfelfogás bírálatával, és a „környezet” védelmére szorítkoznának, a zöldek szerepe nem volna több reménytelen ellenkezésnél. A környezet mint környezet (mint valami rajtunk kívül álló) védhetetlen.

Oltalmazni az ember világot lehetne az ember- és életellenes erőktől. S ezt nem tehetjük pusztán a „természet” nevében. Az ökológiai politika híveinek, ha semmi egyebet nem akarnának, mint szót emelni kinszenvedésre és pusztulásra ítélt néma lénytársaink érdekében, akkor is a jó életről, az igaz tudásról és a világ szépséges rendjéről alkotott emberi fogalmakra kellene hivatkozniuk, hogy meggyőződésüknek érvényt szerezzenek. S nem az a baj velük, hogy tagadásuk mögött nem áll összefüggő, pozitív világkép. A zöldek fellépése épp azért zavarba ejtő, nyugtalanító és valóban: felforgató, mert bírálatuk nem egyes „túlkapások” ellen irányul, hanem, akarva-akaratlanul, az uralkodó társadalmi-gazdasági rendszer legitimitását teszi kérdéssé a maga egészében.

Az élhető élet, a fenntartható gazdaság, a felszabadító együttlét társadalmi stratégiáit az ökológiai világnézet nem kínálja készen, s ezt nem is teheti, ha nem akar ellentmondásba keveredni saját elkötelezettségével a spontán folyamatok, a helyi változatok, valamint az átháríthatatlan személyi felelősség mellett. Az ökológiai politika tehát nem zöld utópiák meghirdetését jelenti. Különösen nem abban az értelemben, ahogyan az egyéni választások függetlenségének doktrínája a liberális utópia, az egyenlőség jelszava

* A Méltányosság Politikaelemző Kör 2002. december 4-i vitaindító előadásának háttéranyaga.

pedig a szocialista utópiák kiindulópontjául szolgált. Éppen ellenkezőleg: az ökológiai politika azoknak a mesterségesen támasztott akadályoknak és életidegen kényszerűségeknek az eltávolítására vállalkozik, amelyek az erőszakos modernizáció természet- és társadalom-átalakító kísérleteinek örökségként maradtak reánk. A sebek gyógyíttatására. Az emberi közösségek és élőlénytársulások életképességének helyreállítására.

A helyreállítás, persze, csalóka kifejezés. Az evolúció történetében nincs út visszafelé, legfeljebb megszívlelendő tanulságok akadnak. Az előtünk álló feladathoz – a globális környezeti és népesedési katasztrófa elhárításához – hasonló civilizációnk történetében nem találunk. Tehát a megoldásoknak is újaknak kell lenniük. Ami van, nem tartható fenn, és nem fejlődés. Fejlődésnek mostantól kezdve jó lelkiismerettel csak olyasmit nevezhetünk, ami a fenntarthatóságot szolgálja. S tekintet nélkül bármely egyéb érdekre, az igazi nevén, bűnösnek kell mondanunk minden olyan cselekedetet és eljárást, amely nem gyarapítja, hanem tovább rombolja az utánunk jövők életlehetőségét.

Minden tudásunkat, intézményeinket az eszközök és szolgáltatások tömeges előállításának szolgálatába állítottuk, s ez mégsem vezetett a jólét általános növekedéséhez, sem a társadalmi igazságtalanság szélsőséges formáinak felszámolásához. Ehelyett az inség, az erőszak és a létbizonytalanság öltött világszerte példátlan méreteket. Szédületes tempóban használjuk el a természet és a kultúra kincseit, egyetlen hatalmas hulladéktemetővé változtatjuk a Földet, ez marad utánunk, mint Egyiptom fáraói után a piramisok, rettenetes mementó – egy lakhatatlan bolygó.

Globális problémáink a globális megoldásokba vetett alaptalan bizalmunkból fakadnak, s csak helyben és a helybeliek által oldhatók meg. Mert helyreállítani csak olyasmit tudunk, aminek ismerjük a helyét. Az ökológiai politika „röghöz kötött” – személyes jelenléthez, helyismerethez. Megtanulta a történelemből, hogy a mélyreható, tartós változások mindig kis lépésekben és a kicsinyek érdekében zajlanak (Hajnal István), a szabadság kicsiny köreinek védelmében (Bibó István). Nem elvont célok jegyében, és nem „jövőképek” szerint. Hiszen a jövőt, fajunk jövőjét is azért romboljuk, mert a jelenben nem leljük a helyünket.

Saját környezetének tönkretételét valószínűleg senki se tartja jónak vagy ésszerűnek, s ha ilyesmit tapasztal, nem marad közömbös – legfeljebb bele-törődik tehetetlenségébe. Egyenként és külön-külön mégis alávetjük magunkat a pazarlás és önpusztítás kényszerűségének. Nem akarjuk, hogy kivágják az erdőket, de megszoktuk, hogy csomagolás, számla, reklám, szalvéta formájában naponta kisebb erdőségeket hajítunk a szemétkosárba. Fuldoklunk a városokban, de (sőt, éppen ezért!) gépkocsival közlekedünk ott is – például Budapest belterületén –, ahol a gyaloglás és a tömegközlekedés eszközeinek használata nem járna semmiféle tényleges idővesztéssel. Mun-

kában és szórakozásként előnyben részesítjük a személyes érintkezéssel szemben a távközlési rendszerek, technikai berendezések kínálta szolgáltatásokat, valóságos környezetünk elsivárosodása elől virtuális világokba menekülünk, gyermekeinket is erre szoktatjuk.

Igaz, a gépies produktivitás és a passzív töltekezés igényei szerint gondosan, sőt leleményesen berendezett környezetben nemigen lehet büntetlenül eltérni a többség életformájától. Ha másfajta örömeket, másféle versenyt, más oktatást szeretnénk, és más elvek jegyében óhajtunk gondoskodni egymásról és magunkról, erre csak együtt szánhatjuk rá magunkat.

Így lesz az ökológia politikai. Bírálata a rendszer működésének alapjait érinti, tehát az együttélés elveinek – és még inkább a gyakorlatának – megújítását kell kezdeményeznie. Ezt pedig nem teheti másként, mint politikai úton: a közcélok megállapítása körül folyó nyilvános vetélkedésben.

A politika kihívása

A környezetvédők, természetrajongók, rendszerkutatók, másként gazdálkodók, alternatív közösségek tagjai nem készültek erre a szerepre, és nem örömezt vállalkoznak rá. Úgy járnak, mint a legendabeli Kohlhaas Mihály, aki csak a maga két szép lovát akarja visszaszerezni a fejedelem poroszloítól, s maga sem érti, miképp válik belőle veszedelmes lázadó. Fellépésük magát a politikát is megváltoztatja: az új társadalmi mozgalmakkal új szerveződési formák, új beszédmód és új stratégiák jelennek meg a közélet színterein. Nem is lehet ez másként. A média virtuális valóságában zajló tömegpolitika mechanizmusai és apparátusai üzemszerűen hárítják, hatástalanítják vagy korrumpálják a rendszeridegen törekvéseket. Az ökológiai politika híveit ez megerősítheti abban, hogy ők valami egészen mást, talán nem is politikát csinálnak, de hogyha mégis, akkor annak valami előzmények nélküli, új válfaját. Részben önkéntes, részben kényszerű kívülállásuk a hivatalos politika világán sokak elől elrejtí azokat a nagyon is nyilvánvaló szálakat, amelyek a „zöld” gyűjtőnév alatt csoportosuló (vagy inkább összetetrolódó) elképzeléseket a politikai és bölcséleti hagyomány különféle irányzataihoz fűzik.

A környezeti válság elmélyülésében azonban egyre többen ismerték fel a modern euroamerikai civilizáció válságát, és ez az ökológiai rendszerkritika politikai jelentőségére irányította a figyelmet. A „zöldek” politikai hovatartozásának tisztázását rendszerint nem is ők maguk kezdeményezik, hanem az új kihívással szembesülő hivatalos politika és annak teoretikusai. Nem meglepő, hogy az azonosítás kísérlete általában a bevett fogalmi keretek között mozog, és a fő cél az ökológiai politika „besorolása” a politikai bal- vagy jobboldalra. E törekvések helyét egyes vélekedők a felvilágosodás és a haladás fundamentalista ellenfelei között jelölik ki, mások jellegzetes

posztmodern jelenséget látnak bennük, és a „biopolitika” illetve a politika esztétizálásának tünetei közé sorolják fellépésüket. Mindazok szerint, akik így vélekednek, az ökológia politikai mondanivalója a jobboldal eszmévilágával mutat szorosabb rokonságot. Megint mások, nem kevesebb joggal, de éppen ellenkezőleg, az ökológiai kritika baloldali vonásaira hívják fel a figyelmet, és azt egyenesen a kommunizmus és a szocializmus különféle válfajaiból kiábrándult baloldali radikalizmus újjáéledésével hozzák összefüggésbe. Szélső esetben a „zöldet” lényegében a „vörös” egy árnyalataként kezelik.

A törekvések sokfélesége, képviselőik változatos politikai elkötelezettsége lehetővé tenné, hogy ezeknek a véleményeknek egyszerre és válogatás nélkül adjunk igazat. Tájékozódásunkat azonban ez nem segítené. Kérdés ugyanis, hogy az irányzatok megkülönböztetésére alkalmazott ellentétpárok – modern/konzervatív, baloldali/jobboldali – mennyiben alkalmasak az ökológiai politika alternatíváinak értelmezésére, egyáltalán, rendelkeznek-e időszzerű értelemmel a modern kései korszakában – napjainkban?

Ami a bal/jobbszélű ellentétpárt illeti, ennek értelme szerintem szigorúan történeti: a felvilágosodás programjának – a szabadságok egyenlőségének – fokozatos kiterjesztésével kapcsolatos. Baloldalinak mindenkor azokat a mozgalmakat tekintették, amelyek a kiváltságok és társadalmi különbségek felszámolásáért küzdenek, és haladáson e történelmi folyamat előrehaladását értik. A modern ipari társadalmakban ezek az egyenlősítő mozgalmak – nyugaton demokratikus, keleten diktatórikus eszközökkel – átütő sikert arattak: megteremtették korunk tömegtársadalmait, ahol a hagyományos különbségek (közösségi kötelekek) felszámolása után mindenki egyenlőképpen kiszolgáltatót a technológiai-gazdasági kényszerűségek személytelen uralmának. Az egyenlőség jelszavával zajlott világszerte a helyi és minőségi (kulturális) különbségek felszámolása, lett légyen szó a hatékonyság-elv és a technológiai imperatívusz érvényesítéséről, a korlátlan szabadkereskedelem bevezetéséről, az állam semlegesítéséről (azaz a közjó szükségképpen normatív elvének trónfosztásáról) vagy a tömegkultúra emancipálásának útjában álló arisztokratikus előítéletek felszámolásáról (a nagy proletár kulturális forradalom keleti és nyugati válfajairól).

A globalizáció igenis a „létező” baloldal politikai sikere, egyszersmind a baloldali utópiák kudarca. Mert az egyetemes összemérhetőség és korlátlan hozzáférhetőség maradéktalanul racionalizált világában az ésszerű egyéni mérlegelésen alapuló életvezetés lehetőségei szűkösebbek, mint valaha voltak. Mert az „értéksemleges”, tisztán procedurális elvek szerint működő globális rendszerek a hatalom, a tudás és a jólét szélsőségesen egyenlőtlen megoszlását törvényesítették. Mert a különbségek felszámolása nyomán a világból nem az egyenlőtlenség tűnt el, hanem a sokféleség. Kitarthatunk, persze, amellet, hogy a vesztcsék, a gyöngéék, a szegények ügyének képví-

selete változatlanul baloldali program, de ez nem hangzik valami meggyőzően, amikor éppen a baloldali alapelvek (korlátlan összemérhetőség az esztörvények univerzalizációja alapján) világtörténelmi sikerének következményeitől kellene megvédelmeznünk őket. A baloldaliság ugyanis, minden ellenkező híresztelés dacára, nem egyszerűen az egyenlőség eszméje melletti elkötelezettséget jelent, hanem az egyenlőség megteremtésének univerzális technikáiba vetett hitet jelenti. Azt a hamisítatlan modern meggyőződést, hogy a társadalmi igazságosság e technikák (a jogállam, a tudományos tervezés és/vagy a piaci verseny) intézményesítésén múlik.

A jobboldaliságnak ezzel szemben nincs saját, szubsztantív értelme. A közkeletű nézetek szerint mindenkor jobbról balra tartó modernizáció ellenfeleit tekintették jobboldalinak, akik egyben vagy másban szembeszálltak az egyenlősítő törekvésekkel, a korlátozások korlátozásával. Így a politikai jobboldalon a legkülönbébb, egymással lényegi rokonságot nem mutató irányzatok foglaltak helyet: a hagyomány és tekintély uralmának fundamentalista hívei, a helyi közösségek és kultúrák védelmezői, a minőségi különbségek összemérhetetlenségét hangoztató szabadelvű konzervatívok, valamint az elszánt haladók egyes csoportjai is, akiknek meggyőződése szerint a modernizáció útjában éppen a szolidaritás és az igazságosság követelménye áll (neoliberálisok), vagy az egyéni szabadság áll (fasiszták).

A modernizáció tartalékai, mint láttuk, kimerültek: az eszközök előállításának és elosztásának optimalizálása önmagában nem biztosít többé jobb életlehetőségeket, a haladás ettől fogva nem technikai kérdés. Ezentúl a célok jóságát kell minden esetben megvizsgálni, s a fenntarthatóság követelményével egybevetni. Ezért az empirikus egyéni választások függetlenségének és háborítatlanságának biztosítása minden ember számára többé nem lehet politikai cél. A döntéseknél olyan ez idáig „néma” és jogfosztott szereplők érdekeit is tekintetbe kell venni, mint az utánunk jövő nemzedékek, a pusztuló növény- és állatfajok, vagy a Föld élővilágának egésze.

Ez újfajta igényeket támaszt a konszenzusteremtés politikai intézményeivel és eljárásaival szemben. Az új alternatívák között eligazodásunkat nem segíti, ha ezeket a modernizáció (immár lezárult) klasszikus korszakára kidolgozott fogalmak segítségével értékeljük, egy eredeti történelmi összefüggéseiből kiragadott, „örök” baloldaliság, illetve jobboldaliság ismérvei szerint. A szavakkal űzött játék csupán, hogy a fenntarthatóság céljait, azaz az ökológiai politikát, alapjában véve baloldalinak és modernnek minősítjük (jogkiterjesztés az utánunk jövőkre, illetve más élőlényekre), vagy jobboldalinak és konzervatívnak (az egyéni választások felett álló értékelvek érvényesítése). Már ma is, amikor a nemzeti kisebbségek védelmezőit – különösen, ha nem a harmadik világban élnek – inkább jobboldalinak, a sajátos szexuális irányultságú kisebbségeket ellenben baloldalinak találjuk, amikor a leszakadó társadalmi csoportok – vagy népek – lázongását hol jobb, hol meg

éppen baloldali radikalizmusként könyveljük el, amikor az igazságtevő állami újraosztogatást egyszer szocialista, máskor jobboldali populisták címkével látjuk el, eljárásunk következetlenségét már csak az menti, hogy a látszólag önkényes besorolás, ha egyebet nem is, de tükrözi a szereplők viszonyát bizonyos politikátörténeti előzményekhez.

Mivel az ököpolitika eszmetörténeti gyökerei, mint rövidesen látni fogjuk, mind a bal-, mind a jobboldali hagyományban fellelhetők, nem szükséges, és meggyőződésem szerint nem is lehetséges eldöntnünk, hogy az autentikus „zöld” politikai karakter melyik oldalon keresendő. Az örökség vázlatos áttekintése arról mindenestre meggyőzhet, hogy az ökológiai politika sok szálon kapcsolódik a modern politikai gondolkodás különféle irányzataihoz, így antimodernnek legalábbis nehezen mondható. Az ökológiai politika megjelenése már a politikátörténet új, modern utáni korszakához tartozik, amelyben a bírálat tárgya a modernitás a maga egészében és lényege szerint, de nem egy modern előtti nézőpontból, hanem éppen ellenkezőleg, a modernitás általános válságának talaján fellépő radikális új igények alapján. Mert a modern politikai gondolkodás alapértékeit manapság nem az ökológiai mozgalmak fenyegetik, hanem éppen ellenkezőleg, a globális technológiai-gazdasági rendszerek működésének kérlelhetetlen logikája. Ez az, aminek, mint mondják, „szükségképpen” fel kellett és czentül még inkább fel kell majd áldoznunk az egyén erkölcsi autonómiáját, a népszuverenitás elvét, valamint a társadalmi szolidaritás és igazságosság követelményét. E modern vívmányok megőrzése mára a szó szoros értelmében konzervatív programmá lett.

Elkötelezettségünk a XIX. századi liberalizmus és a XX. századi szociáldemokrácia nemes eszményei mellett, a XXI. században, meglehet, sokunkat menthetetlenül konzervatívvá tesz.

A baloldali hagyomány

„Ma, amikor Bacon utópiája, hogy gyakorlatilag parancsoljunk a természetnek, globális méretekben valósult meg, nyilvánvalóvá vált annak a kényszernek a lényege, amelyet ő a megzabolázatlan természetnek tulajdonított: ez maga az uralom. A tudás, amelyben Bacon az emberiség kétségtelen fölényét látta, most hozzáláthat ennek az uralomnak a fölszámolásához.” A felvilágosodás dialektikájának (Horkheimer–Adorno) egykor gyakran idézett sorai kijelölik a legfőbb kapcsolódási pontot az ökológiai politika és a Marx – illetve Lukács György – utáni baloldali politikai filozófia között. Ez az elidegenedés-elmélet, ahogyan azt a frankfurti iskola gondolkodói újraértelmezték, a hatvanas évek újbaloldali mozgalmainak krédója lett. Tény, hogy a „zöld” politika ebben a szellemi környezetben született.

A C. S. Lewistől kölcsönzött és a social ecology hívei által hangoztatott jelszó szinte szó szerint rimel a frankfurti előzményekre: amit az ember ter-

mészet feletti uralmának nevezünk, végső soron nem más, mint egyes emberek uralma a többiek felett, a természettől elragadott eszközökkel. Ennek az uralomnak a lényege az ökofeministák szerint a nők és a női princípium elnyomása, az antiglobalizációs mozgalmak szerint a harmadik világ kizsákmányolása, a bio-uralom elmélete szerint (Foucault, Lasch stb.) a szükségletek felett és a szükségletek manipulálása útján gyakorolt uralom, például a represszív deszublímáció (Marcuse), amely a szexuális forradalom ígéretével az intimszféra gyarmatosítását legitímálta. Ivan Illich szerint (baloldali katolikus és zöld anarchista) a technokratikus szakértelem mindenhatóságának hitében nevelt és a technológia mérhetetlen fölényét nap mint nap tapasztaló mai ember elveszítette bizalmát a saját fej, a saját kéz és láb használatában, és ez teszi politikai értelemben is tökéletesen kiszolgáltatottá. Nem több beleszólást, legfeljebb jobb szolgáltatásokat követel majd magának, írja, nagyjából egy időben a társadalmi nyilvánosság szerkezetének átalakulásáról elmélkedő Habermas-szal.

Ivan Illich, Murray Bookchin, Jonathon Porritt – és sokan mások – a komunitárius anarchizmus legjobb hagyományait közvetítik a zöld mozgalmak felé: a grassroots politikai stratégiáit, a személyesség és a kényszermentesség elvének megalkuvást nem ismerő következetes képviselését. Kropotkin víziója a kölcsönös segítség és önkéntes társulás elvén szerveződő politikai közösségekről egyébként a maga korában rendhagyó természetfilozófiai nézeteken alapult, ezeket az ökológiai rendszerelmélet azóta részben igazolta.

A hatvanas évek újbaloldali mozgalmainak – melyeket véletlenül se téveszteniék össze Giddens, Blair és társai mai kotyvalékával – döntő újdonsága, hogy egyszerre fordítanak hátra a modern ipari tömegtársadalmak bal- és jobboldali, szocialista és kapitalista, állami és piaci változatának. Jól látják, hogy az uralom mindkét oldalon a maga kikerülhetetlen és részrehajlatlan ésszerűségére hivatkozik, az objektív tények hatalmára, akár a történelmi szükségszerűség parancsának, akár a piac spontán értékítéletének végrehajtását tekinti hivatásának. A bürokratikus racionalitás kritikája terén Max Weberre támaszkodnak, a tudás-hatalom mint az „objektív” tények uralmáról nyújtott elemzéseik pedig rávilágítanak arra a különös területre, ahol Marx bizonyos értelemben a husserli fenomenológia előfutárának bizonyul.

A mélyökológia civilizációkritikáját megalapozó szerzők közül a frankfurti iskola nézeteihez szorosan kötődő Theodor Roszak tudatosan vállalja a születő ellenkultúra teoretikusának szerepét. Fritjof Capra a természettudományos világkép, a férfiuralom és a fosszilis energia bőségére alapozott nagyipari tömegtermelés rendszerének egyidejű válságából arra következtet, hogy az emberiség története olyan fordulóponthoz érkezett, mint amilyen a földművelés és az írásbeliség elterjedése lehetett egykor.

Mi az, ami még baloldalivá teszi ezeket a nézeteket, a racionális uralom, a tudományos haladás, illetve a természet leigázásától remélt felszabadulás ígéretéből való kiábrándulás után? Lázadásuk az uralom és a kényszer minden formája ellen, de most már különösen annak modern, személytelen, technokratikus formái ellen – változatlanul az egyén autonómiája és a társadalmi igazságosság nevében. Az autonómia igénye azonban fenntarthatatlannak bizonyul a szolidaritás morálja nélkül. Az ezredvég nagy tanulsága, hogy az egyén nem lehet szabad sem a közösségtől függetlenül, sem a hagyomány ellenében. (Bővebben lásd Lányi A.: *Nem választ, akit nem választanak*; Liget, 2002/3.)

Az újbaloldal törekvéseiből kibontakozó radikális rendszerkritika ezen a ponton lép túl a modernitás és a baloldaliság eszmekörén. Nem a modern eszmények elutasítása, hanem az emancipációs program ellentmondásos következményeinek végiggondolása készíti majd az ökológiai gondolkodás Kolombuszait arra, hogy a modern ismert és elismert világának határain túl egy új földrészt fedezzenek fel. S megvetve lábukat az ismeretlen parton, úgy találják, hogy a tudás kerek glóbuszán tett felfedezőút végén közelebb állnak, mint valaha, ahhoz, amitől meggyőződésük és navigációs műszereik szerint a legmesszebbre kellett volna eltávolodniuk: a hagyományhoz. Viszsa a jövőbe, előre a múltba!

A konzervatív hagyomány

A jobboldaliságnak korábban tisztán reaktív értelmet tulajdonítottam, s e gyűjtőnév alá soroltam a baloldali politikai törekvésekre ellenhatásként jelentkező különféle irányzatokat. Azt állítottam, hogy a modernitás klasszikus korszakán túl, amikor a jobbról balra tartó modernizáció tartalékai már kimerültek, s az eredeti szándékoknak ellentmondó következmények nyilvánvalóvá lettek, az irányzatok megkülönböztetésére többé nem alkalmasak a régi, egydimenziós politikai gondolkodás fogalmi: jobb- és baloldal.

A konzervatív jelző ellenben a mindenkori politikai viszonyoktól függetlenül illeti meg azokat, akik a társadalmi változásokban a folytonosságra ügyelnek, és egy helyi közösség integritását biztosító, önazonosságát hordozó hagyomány fenntartásán munkálkodnak. (Közösség és hagyomány értelemszerűen csak helyi lehet, hiszen térbeli és időbeli folytonosságot feltételez.) Az európai humanizmus konzervatív, amennyiben egy ilyen különös hagyomány talaján áll, és annak fenntartásán-megújításán fáradozik. Az újító hajlam, a más kultúrák iránti nyitottság, a dialógus igénye éppenséggel az európai hagyomány sajátos vonásai. Minél inkább tudatára ébred – a globalizáció viszonyai között – e humanizmus a maga történetiségének, azaz sebezhetőségének és múlandóságának, annál inkább „kiütköznek” konzervatív vonásai. Erkölcsünk és technológiánk, természetfelfogásunk, testi és szellemi létről alkotott furcsa elképzeléseink, szabadságvágyunk és szere-

tetigényünk, a tudás egyetemességéről és személyiségünk egyszerűségéről vallott nézeteink úgyszólván megmagyarázhatatlanok annak a kulturális közösségnek a történetétől elvonatkoztatva, amely az antikvitásban vette kezdetét a Földközi-tenger partjain, ahol a római imperializmus megeremtetette az egyiptomi gnózis, a görög rendszeret és a zsidó büntudat találkozásának kereteit. Tegyük még hozzá ehhez a földfelszín tagoltságát és változatosságát, mivel ez nagyban hozzájárult, hogy a találkozás nyomán kialakuló civilizáció mindmáig megőrizhesse az egymástól különbözni és egymással kommunikálni képes részek sokféleségét.

A szabadelvű konzervatívok megkülönböztető vonása a mediterrán-európai humanizmus értékvilágának védelme a politikai törekvések sokfélesége közepette. Ehhez az érülethez mindenkor hozzátartozik a hagyomány tisztelete, a szerves fejlődés igénye, valamint a helyi változatok jelentőségének felismerése, és védelmük az észigazságok univerzalitás-igényével szemben. Az ő szellemükben járok el, amikor érületről beszélek, ízlésről és magatartásról, rendszeres világnézet helyett. Az ide sorolható szellemi áramlatok ugyanis – *Hume* szenzualizmusától *Gadamer* hermeneutikájáig – éppen az individuális és csoportegyeniségek mélyszerkezetét alkotó „vonzások és választások” elsőbbségét hangsúlyozzák a tárgyi ismeretekhez képest. Ha úgy tetszik, az etika elsőbbségét az ismeretelmélettel szemben. Más megközelítésben: a történetiségét a logikával szemben.

Ez a meggyőződés pedig szorosan hozzátartozik az ökológiai politika örökségéhez és a modern politikai intézmények felett gyakorolt zöld kritika lényegét alkotja. Jó tudnunk, hogy az élet bonyolult rendjének tisztelete, tudásunk korlátainak józan belátása, a spontán és előre láthatatlan folyamatokba vetett bizalom, valamint a kímélet és az óvatosság az elkerülhetetlen beavatkozás léptékét és mértékét illetően érénynek számítottak minden konzervatív szemében, már jóval az ökológiai önkorlátozás és elővigyázatosság elvének rendszerelméleti megalapozása előtt.

A konzervatív liberalizmus végeredményben a minőségi különbségek fenntartása és összemérhetetlensége melletti elkötelezettséget jelent. Az igazságos társadalomról alkotott modern elképzelések ezzel szemben az egyéni teljesítmények egyetemes összemérhetőségének különféle elméletein alapulnak (hogy a több = jobb). Ezek legitimálják a többség uralmát ugyanúgy, mint a piaci versenyz gazdaságot és az állam eljárásaitól elvárt semlegeséget. A minőségelvű és egyúttal közösségelvű bírálat szerint azonban az egyéni célok és teljesítmények közti különbségek lényegüket tekintve összemérhetetlenek – ellenben közölhetők és beláthatók. Értelmesen különbözni csak közösségben lehet: a társulás értelme – egyúttal: kényszerűsége – a különbségek fenntartása iránti kölcsönös érdekelttségünkben rejlik. A tisztán instrumentális ésszerűség elvén működő közvetítő rendszerek nem pótolják a megértésen, a bizalmon és a kölcsönös tiszteleten alapuló személy-

közi kapcsolatokat, és nem alkalmasak a jó célok és lehetséges jó életformák sokléteiségének fenntartására. Korlátozzák az egyéni képességek kibontakozását, az összemérhetőség – azaz az egyneműség – iránti előszere-tetük pedig az egyformaságnak kedvez.

A különbségek fenntartásához nélkülözhetetlen a társak segítő közreműködése. Emberi közösségekben a segítség a mások különös törekvéseinek megértésén és elismerésén alapul. A megértés egyedüli biztosítója az előlegezett bizalom, az elismerés indítója a tisztelet. A mások választásai iránti bizalom és tisztelet csak a sikeres együttműködés tapasztalatából fakadhat. E tapasztalatot, valamint a sikeres együttműködés mintáit a közös emlékezet őrzi, a hagyomány, amely a kölcsönös megértés nyelvi-szimbolikus feltételeiről gondoskodik. A hagyomány értelméről folyó párbeszéd szabadsága teszi a társadalmat szabaddá: a kultúra autonómiája. Ezért a konzervatív liberalizmus a szólás és a lelkiismeret szabadságát állítja a középpontba, az egyén elidegeníthetetlen jogát, hogy a közjó megállapítása körül folyó párbeszédnek illetékes és felelős résztvevője lehessen. Az illetékes részvétel feltétele a kulturális minták elsajátítása – a műveltség. A művelődés a legfőbb, ha nem éppen az egyedüli biztosítója a társadalom integritásának ugyanúgy, mint az egyén boldogulásának.

A társaitól elszigetelt, a hagyomány oltalmát nem élvező, és a többségi vélemény zsarnokságának kiszolgáltatott tömegember magánya *Tocqueville*-nél, lázadása a civilizáció hazug kényszerűségei ellen, és a vadon újrafelfedezése *Thoreau* és az angolszász romantika gondolatvilágában egy töről fakad azzal a balsejtelemmel, amelyben a korabeli magyar liberalizmus valamennyi klasszikusa osztozni látszik, nevezetesen, hogy a XIX. század uralgó eszméi, szabadság, egyenlőség és testvériség egymással feloldhatatlan ellentmondásban állnak.

Ha a komunitárius és szabadelvű konzervatív gondolkodókat követve úgy találjuk, hogy az egyén szabadsága nem függetlenséget jelent másoktól, hanem az egymásra utaltak közötti kapcsolatok minőségén múlik, ha a javak igazságos elosztásának végső fundamentumát a „jó” mibenlétéről folyó kulturális párbeszédben véljük felfedezni, végül ha testvériségen mást és többet értünk, mint azonosulást egy adott történeti közösséggel, és pedig a mások szabadságáért és jólétéért viselt személyes felelősségünk vállalását értjük ezen, akkor máris túlléptünk a modern politikaelmélet individualista és kollektivistá előfeltevésein, akkor (*Polányi Mihály* és *Ivan Illich* kifejezésével élve) a konvivialitás álláspontjára helyezkedtünk. Ennek középpontjában többé nem a magáncéljai követésében háborítatlanságot követelő egyéni akarat áll, hanem a közös értelem megalkotására irányuló párbeszéd, és a kapcsolataikért felelős személy.

Bármint is tartunk felőle, a meggyőződés, hogy az ember alapjában véve másokért van, s hogy nem lehet szabad mások ellenében, csak mások által,

hogyan boldogulását nem a természet felett kivívott győzelemben, hanem a természettel és önmaga természetével összhangban kell keresnie, végighúzódik civilizációnk történetén. Konzervatív színezetet már csak a modernitás kései korszakában ölt, az egoista individualizmus bírálataként. E felfogás tudományos igényű megalapozásához újabban fontos felismerésekkel járult az ökológiai szempontok alkalmazása a társadalomtudományi vizsgálódások területén: az ökológiai komplexumban zajló folyamatok, illetve a szupraindividuális szervezetek rendszerelvű vizsgálata, autonómia és interdependencia összefüggésének hangsúlyozása, vagy az életjelenségek eredendő kommunikativitásának felismerése. Ezek a törekvések joggal állíthatók párhuzamba az interszubsztantívitás fenomenológiai elemzésének tanulságaival (Ricoeur, Gadamer és Levinas), a szociálkonstruktivizmus egyes képviselőinek nézeteivel (például Mead, Berger és Luckman), vagy a pszichológiában a szimbolikus interakcionizmusnak nevezett iskolával (Piaget, Mérei). Az angolszász pragmatikus filozófia, *James* és *Dewey* közösség- és kultúrafelfogása közvetlenül hatott annak idején a chicagói iskolában formálódó amerikai humánökológia elgondolásaira, újabban az Aldo *Leopold* föld-etikája nyomán kibontakozó bioszociális irányzatra (Rolston, Callicot). Az emberi jelenség ökológiai értelmezésében úttörő *Bertalanffy* és *Bateson* elsősorban *Mead* (és Ernst Cassirer) antropológiai nézeteihez kapcsolódik. A mély-ökológiai és általában az ökofilozófiai kezdeményezések egy számottevő része a fenomenológia és a gestalt-filozófia hatása alatt áll (például Naess, Thiele, Kidner, Kohák), itt a legtöbb hivatkozás *Heideggerre* történik.

Az ökopolitika előzményeinek mégoly vázlatos hatástörténeti áttekintése sem hagyhatja végül említetlenül a magyar harmadikutas gondolkodók munkásságát. A tőkés piacgazdaság antropológiai és gazdasági előfeltételeinek megalapozatlanságát senki se mutatta ki nagyobb meggyőző erővel, mint *Polányi* Károly *A nagy átalakulás* lapjain (Schumacher, Daly elméleteinek közvetlen előfutárát benne tisztelhetjük). Kortársa, *Hajnal* István technika- és várostörténeti munkáiban egy egész emberöltővel *Lewis Mumford* fellépése előtt már feltárja a szokásszerűségekre és személyes érintkezésekre alapuló, kis méretekhez kötődő, alulról építkező társadalomszerveződés jótékony hatását az európai fejlődés menetére, különösen a technológiai kultúra terén. Műveiben a hatékonyságelv egyeduralmának bírálata ugyanúgy felfedezhető, mint a fenntarthatóság és a lokalitás közti összefüggés bizonyítékai. *Bibó* István, évtizedekkel *Habermas* és *Apel* előtt, már teljes tudatában van annak, hogy a demokrácia konszenzusteremtő intézményei nem nélkülözhetik az etikai megalapozást. *Németh* László az erőszakos kollektivizálás és a brutális privatizálás alternatíváját a történelmi közösségek megtartó erejére építő, szervezettebb fejlődés irányában keresi.

A hazai ökológiai gondolkodás a felsoroltakban törekvéseinek fontos előzményeit fedezheti fel. E témakör – történelmi, illetve nyelvi okokból

elszigetelt, többnyire hatástalan – gondolat kísérletek jelzik a „harmadik utat” kereső hazai gondolkodók tájékozódásának irányát, valamint szellemi örökségük kiaknázatlan gazdagságát. Az erőltetett modernizáció diktatórikus, illetve szabadversenyes módozatává váltakozva kísérletező Kelet-Közép-Európában, úgy tűnik, szerzőinket a történelmi megrázkódtatások katartikus hatása a modern dilemmáinak credeti és mélyértelemű felfogására ösztönözte. Munkásságuk közvetlenül érinti azokat a kérdéseket, amelyekre a választ ma az ökológiai politikában keressük.

Az ökológiai politika

Az ökológia politikai filozófiájának végső törekvése nem a védekezés. Nem a természeti források használatának célszerű korlátozását javasolja, hanem az ember céljainak a világ használatára való korlátozását utasítja el: a technokratikus uralom alapelvét. Azért követel kíméletet az élet valamennyi formája számára, mert értelmes célnak e gazdag sokféleség megértését, fenntartását és gyarapítását találja. Az embernek szabadságában áll, hogy így cselekedjen, de csakis akkor cselekszik a szabadság mértéke szerint, ha vágyaiban és alkotásaiban önmagán túllépve, a mások sorsáért viselt felelőssége tudatában szab sorsot magának. Jó társadalomnak csak azt ismerhetjük el, amelynek berendezkedése ösztönzi s nem akadályozza a szabadság így felfogott képességének kibontakozását, az önkéntes és kölcsönös felelősségvállalást.

Az ökológiai belátás azt igazolja, hogy az ember lényéhez nem egy húsdarab és egy biológiailag programozott kibernetikai rendszer tartozik, hanem egy egész világ. Az egyén, amikor céljait megválasztja, mindenekelőtt társakat választ, és céljai sorában a mások megértése áll az első helyen, mert legfőbb javaival nem rendelkezhet az ő egyetértésüktől, illetve a társadalmi viszonyoktól függetlenül. Ma már azt is tudjuk, hogy e javak többsége nem pótolható és nem helyettesíthető a végtelenségig, mert újraelőállításuknak határt szab a földi ökoszisztéma teljesítőképessége. Ezért a jelenben követett céljaink messzemenően befolyásolják az utánunk jövők választási lehetőségeit. A jövő nemzedékek sorsáért viselt felelősségünkre hivatkozva terjeszti ki Hans *Jonas* az etika hatályát a javak előállításának területére, ami odáig tisztán technikai kérdésnek számított.

Az ökológiai politika tehát a modern politika alapelveinek, etikai és antropológiai előfeltevéseinek továbbgondolására vállalkozik. A technológiai imperatívusz helyébe a kímélet és az elővigyázatosság elvét állítja. A mennyiségi növekedéssel szemben a dolgok emberi léptékének megőrzését részesíti előnyben. A szabadságban a más életformák iránti nyitottságot, a mások szabadsága iránti elkötelezettséget hangsúlyozza. A versengést a segítő együttműködés érdekében korlátozná. A társadalmi igazságosság zálogát

nem az egyenlőség elvének érvényesítésében látja, hanem a különbségek tisztéletén alapuló kölcsönös segítségben.

Ezek politikai elvek, amennyiben a közcélok megállapítása körül zajló nyilvános vetélkedést nevezzük politikának. A ma uralkodó gyakorlatban azonban a politika alig több jövedelmező üzletagnál, ahol a közvélemény befolyásolására fordított befektetéseket a sikeres vállalkozó a hatalom eszközeinek kisajátítása útján kamatoztatja. Ezért az ökológiai politika se megértésre, se szövetségesekre nem számíthat a politikai váltógazdaság mai rendszerében, ahol a mindenkori két tömegpárt nem képvisel azonosítható társadalmi csoportokat, se jól megkülönböztethető cselekvési programokat. Léteik csupán az alternativitás minimumát hivatott fenntartani, szembenállásuk nem szubsztantív, tisztán pozicionális, működésükhöz a nyilvánosságot maguk teremtik, s nem a nyilvánosan forrázó közakarat teremti őket. A technokratikus uralom mai rendszerének legfőbb vonása, hogy a politikai köztestületek működését ugyanúgy kivonja a kormányzottak ellenőrző befolyása alól, ahogyan a multinacionális óriásvállalatok és pénzügyi hálózatok működése sincs többé kitéve a piac spontán értékképletének, hiszen mérhetetlen túlsúlyuknál fogva a tudományos tervezés, a politikai alku, a nyers erőszak, a megvesztegetés, valamint a vágyak, a vélemények és az igények alakításának valamennyi eszköze a rendelkezésükre áll, hogy gondoskodjanak a hatékony, azaz nyereséges működésük szempontjából kedvező „társadalmi környezet” kialakításáról.

Reformelképzeléseik valóra váltásához tehát az ökológiai politika elkötelezettjeinek új alapelvekre és új intézményekre lesz szükségük, a döntéshozatali eljárások megváltoztatására, a társadalmi önrendelkezés újfajta biztosítékaira. Azoknak az embereknek a cselekvő segítségére, akik nap mint nap tapasztalják a technológiai-gazdasági önkorlátozás kínjait, az élet minőségének romlását, emberi méltóságuk sérelmét, jogaik megcsúfolását. Olyan politikára, amely nem a javak előállítására és elosztására, hanem a Jó megállapítása körül forog.

A politika értelmének helyreállítása az ökológiai politika legelső feladata. Ehhez azonban elengedhetetlen a nyilvánosság színtereinek visszahódítása, az érintettek illetékes részvételén alapuló, emberi léptékű döntéshozatali feltételeinek megteremtése. Nem idézhetjük elégszer *Hajnal* István figyelmeztetését: az emberi társadalom építkezését nem felülről, elképzelt célokért kell kezdeni, hanem alulról, a kicsinyek biztosításával, mert különben a közjóléteből kevesek jöléte lesz.

